

GJUROV ALEXANDER*

Szilády Zoltán természettudós (1878–1947) – *Bulgária sokoldalú leírója*

1931-ben 472 oldalon „330 képpel, 17 műlappal és 2 térképpel” megjelent Szilády Zoltán zoológus *Bulgária* című könyve. A szerző szavai szerint a tollrajzok úti vázlataiból valók, nagy részüket Csikós Tóth András (1902–1963), az egyik legkiválóbb néprajzi illusztrátor „*vitte el művészi formában*”. A borítón látható madarai lovas szikladombormű mása Berán Lajos (1882–1943) szobrász- és éremművész alkotása.

Szakíróként Szilády Zoltán széles körben ismert, hiszen megannyi és jelentős, mindenekelőtt állattani munkája – tanulmánya – jelent meg, nehezen számolhatók össze tankönyvei is. Nem új az sem, hogy foglalkozott általános faunisztikai és ökológiai problémákkal, a néprajz és élettudományok történetével. Mégis *Bulgária* című könyve, tartalma és a tárgyalt területek kiterjedése és elmélyült elemzése szempontjából – talán minden túlzás nélkül – meglepetés. Ugyanakkor bizonyítéka annak, hogy Szilády Zoltán a tudomány más területein, s különösen a történelemben és a néprajzban tett „kirándulásainak” maradandó értéke van. Ennek ellenére a természettudós elismerése – legalábbis eddig – szűk szakmai keretekben mozgott, méltatói között elsősorban Dudich Endre (1895–1971) akadémikus (1932), a Magyarország állatvilágának rendszeres föltárására irányuló program kidolgozója, a későbbi Kossuth-díjas (1957) említendő. Mindezzel szemben Szilády Zoltán életéről keveset írtak. Azt a 18 sort, amelyeket Dudich Endre elsőnek közölt róla az *Állattani Közlemények* 1942. évi 39. számában *A Természettudományi Társaság tisztikara tagjainak életrajzi adatai* címszó alatt, gyakorlatilag az akkor 64 éves Szilády Zoltán életének szűkös kronológiai fölvázolása. S ez majdnem egy az egyben megismétlődik a Magyar Életrajzi Lexikon II. kötetében (1969), valamint a Magyar Tudóslexikonban (1997).

Szilády Zoltán Budapesten született 1878. május 21-én, 1947. április 15-én a németországi Grosspösnában hunyt el. Az egyetemet Budapesten végezte, ugyanott gimnáziumi tanár az 1900–1901. tanévben, majd ledoktorált. S utána következett két évtized Erdélyben: először a nagyenyedi Bethlen-kollégium természetrajz tanára, ezt követően 1908-tól – magántanárként – az 1872-ben fölállított és Ferenc Józsefről elnevezett kolozsvári egyetemen tanított. Trianon után az egyetem Szegedre költözött, maga Szilády Zoltán pedig a Magyar Nemzeti Múzeumban kezdett dolgozni.

1925-ben őt bízták meg az 1914-ben beindult debreceni Tisza István Tudományegyetem állattani tanszékének szervezésével, 1929-ig itt is dolgozott megbízott előadóként. Jelen téma szem-

* 1116 Budapest, Bükköny u. 28.

pontjából ez a hely és idő kulcsfontosságú, mert gyakorlatilag a cívisváros lett Szilády Zoltán kiinduló állomása Bulgária felé. A „zöld jelzést” Ecsedi István (1885–1936) néprajztudós, a Déri Múzeum akkori igazgatója adta meg, aki hosszabb tanulmányutat tett Bulgáriában és 1929 elején már külön könyvben, *A bolgárok földjén* címmel meg is jelentette az ott összegyűjtött anyag tudományos földolgozását. Akkor, 1928–1929-ben maga Szilády Zoltán is bejárta már az egész országot, s ahogyan munkája bizonyítja, nyitott szemmel.

A bevezetőben meglepetésnek minősítettem a magyar természettudós Bulgária leírását a polihisztor szemével. Ez azonban nem ellentétes a másik lényeges magállapítással, nevezetesen Szilády Zoltán tanulmányútja és könyve egy kibontakozó folyamat logikus következménye és szerves része. Konkrétan: a múlt század húszas éveitől egészen a második világháborúig erőteljesen megindult a magyar és a bolgár tudósok kölcsönös érdeklődése a másik ország iránt, szinte napról napra új területekkel gyarapodott a bolgár–magyar kulturális, tudományos és műszaki együttműködés. Ez lett – Ecsedi István szubjektív hatása mellett – az objektív elindítója Szilády Zoltán bulgáriai kutatásainak, ezek sikerének záloga.

Bulgáriában két magyar tudóskollégája segítségére számíthatott és támaszkodhatott – Ecsedi István mellett az igazi „helybeli kalauz” Fehér Géza régészprofesszor (1890–1955) volt, aki több mint 22 évig, egészen 1944. szeptember 3-ig dolgozott és különböző kutatásokat végzett az országban, ezekből számos publikációja látott napvilágot. A három tudós közötti szoros kapcsolat könnyen nyomon követhető. Ecsedi István könyvében a 47 rajzot az említett Csikós Tóth András készítette, ennek következtében éppen az etnográfus ajánlotta Szilády Zoltánnak, hogy ez utóbbi lesz a legmegfelelőbb illusztrátor az ő munkájához. Ezenkívül Fehér Géza és Ecsedi István számos rajzot, térképet és fényképet bocsátott a magyar természettudós rendelkezésére készülő könyvéhez. Emellett a magyar zoológusnak sok bolgár tudós is segítségére volt, sőt maga III. Borisz cár (1894–1943) is, akit később, 1941. október 16-án a budapesti József Nádor Műszaki és Közgazdaságtudományi Egyetem díszdoktorrá avatott, hiszen az uralkodó műszaki és természettudományi érdeklődése és kutatásai – családi hagyományainak folytatásaként – közismertek voltak. Így nem véletlen, hogy a Bulgária című könyv belső borítója elé az ő fényképe került. Mindemellett Szilády Zoltán fölkészülten utazott el a hosszú bulgáriai tanulmányútra, ennek előtte áttekintette a Magyarországon föllelhető, az országra vonatkozó magyar és német nyelvű szakirodalmat Kanitz Fülöp Félix-től (1829–1904) a bolgár tudósok publikációiig. Miután pedig megérkezett, minden ottani jelentős tudományos és művészeti közgyűjteményt tanulmányozott, majd ezekből rendszeres és komoly támogatást kapott, mindenekelőtt információk, adatok és képek formájában.

Művét Szilády Zoltán a műfaj szempontjából látszólag rendhagyó, de ma is megszívlelendő módon írta és szerkesztette. Tudományosan megalapozottan, de emellett fölöttébb olvasmányosan az országjárás során szerzett megfigyeléseibe és tapasztalataiba beleszötte mindazt, amit egy külföldinek üdvös lenne tudnia Bulgáriáról. Így munkája több mint egyszerű útikönyv, inkább egy ország lexikonja.

Ennek az elgondolásnak megfelelően Szilády Zoltán három könyvre osztotta művét, címük *Utazás a jelenben és a múltban. Bulgária és a bolgárok*, valamint *Bolgár irodalom – kirándulások. Magyar és külföldi vonatkozások*. Az összekötő alapelem az ország ennek alárendelt, s egyben tudatos bebarangolása, ebből sarjad ki egy káprázatosan gazdag információs és elemző áradat, amely közérthetően, de igényes tudományossággal kiterjed szinte minden elképzelhető területre.

Bolgár földre Szilády Zoltán a ruszei kikötőben lépett, hajón érkezett a Dunán, ezzel kezdetét is veszi az első könyv, az *Utazás a jelenben és a múltban*. Onnan az útvonal Sumen, Dobrudzsa, a Fekete-tenger, Burgasz, Kazanlik és a Sipka-szoros, azaz a Balkán-hegység, Tirnovo, majd Szófia, Plovdiv és a Rodope-hegység. Egy ilyen utazás a szélrózsa minden irányában történő barangolásnak tűnhet, de korántsem az a fősorolt helyek történelmi kötődése miatt. A választás az adott esetben tudatos, hiszen így a helyi nevezetességek mellett Szilády Zoltán minden fontosat el tud mondani az ország múltjáról – a trákokról, a honalapításról, az első és a második bolgár cárságról, a bolgárok küzdelmeiről a Bizánci és az Oszmán Birodalom ellen, a vallási és nemzeti szabadságért vívott harcairól, a Kossuth-emigráció sumeni napjairól, az országnak a török uralom alóli felszabadításáról és Európához való fölzárkózásáról.

A második könyv címe *Bulgária és a bolgárok*, ebben minden olyan lényeges adat és információ megtalálható, amelyet szükséges tudni az ország államformájáról és az uralkodó Szász-Koburg-Gotha-Koháry dinasztiáról, az egyházzal és iskolai oktatásról, a városok múltjáról és jelenéről, a kereskedelemről és iparról. Mondhatni: a továbbiakban Szilády Zoltán elemében van, hiszen leírja Bulgária állatvilágát és állattenyésztését, klímáját és növényzetét, fáit és erdőségeit, ásványait és vizeit, földművelését. Igen gazdag a bolgár néppel kapcsolatos ismertetés, a szerző bemutatja és elemzi népviseletét, szokásait, ünnepeit, szertartásait, költészetét, helyet kapnak az országban élő nemzetiségek is. Itt Szilády Zoltán még két múzeumot külön kiemel, a nemzetit és a néprajzit, de nem feledkezik meg a természettudományiról sem.

A harmadik könyv címe *Bolgár irodalom – kirándulások. Magyar és külföldi vonatkozások*. Ez csak látszólag szokatlan, hiszen a mű elején helyileg a hangsúlyt újfent a fővárosra teszi a szerző, illetve ennek környékén tehető kirándulásokra, az ezzel párhuzamos második ismertetés pedig a bolgár irodalom történetéről és a bolgár tudományosságról szól, később pedig a zenéről, a népi építészetéről. Ebben a könyvben Szilády Zoltán – kiindulva az 1878-as berlini kongresszus nem éppen teljesen szerencsés határozataiból – nem kerüli a ma is élő, sok vita forrását képező területi és nemzetiségi kérdéseket, a macedón problémát, külön ismerteti és elemzi ezeket. Ezek akkori és jelenlegi állapotának összehasonlítása, globális jelentőségük más országokra nézve, gondolkodóba ejthetnek bárkit korunkban is. A könyvben külön és kiemelt helyet kaptak a magyar utazók bolgár földön, a bolgár–magyar történeti érintkezések, igaz – valószínűleg a munka sokrétűsége és terjedelme miatt – csak vázlatosan, de a leglényegesebbek említésével. A magyar–bolgár nyelv- és fajrokonság tárgyalásánál az utóbbival kapcsolatban vitatható lenne néhány állítás. A föltételes mód oka az, hogy akkoriban igen általános tendencia volt túlzásokba is vinni az előbolgárok, avagy a türk-bolgárok és az ősmagyarság közötti vérséget, amelyet később többé vagy kevésbé indokoltan a turanizmussal próbáltak magyarázni.

A könyvből nem hiányoznak az „útravaló megjegyzések” sem, amelyek az országban rövid ideig tartózkodó magyar turistáknak is sok hasznos támpontot adtak akkoriban. Ebben ismertetésre kerültek a bolgár ételek és italok, különlegességek, az utazási föltételek és lehetőségek, a főváros nevezetességei, az esetleges betegségek, a szállodák. Ezt követi az *Ismerkedés a bolgár nyelvvel*, amely valójában egy kis társalgási könyv.

Az elmondottak alapján világosan kirajzolódik a leglényegesebb közös nevező: Szilády Zoltán *Bulgária* című könyve az ország korrekt és tárgyyszerű, megbízható és hiteles enciklopédiája. Bulgáriáról magyar szerzőtől – Kanitz Fülöp Félix kivételével – sem ennek előtte, sem utána nem jelent meg hozzá hasonló. Bács Gyula 1981-ben negyedik kiadásban megjelent *Bulgária* című útikönyvének jellege mégis más. Az összehasonlítás alapja itt a sokoldalúság és a tudományosság ötvözete, s emellett a népszerűsítő arculat és közérthetőség a legszélesebb olvasókörök számára. Erre Ecsedi István és Ébner, azaz Gönyei Sándor (1886–1963) néprajzkutató azon recenziói is rámutattak, amelyeket a könyv megjelenése után közvetlenül publikáltak.

Végezetül nem mellőzhető az, hogy Szilády Zoltán *Bulgária* című könyvét 1945 után egyértelműen politikai okokból „nyomták víz alá” mindkét országban, hivatkozva a szocialista internacionalizmusra, amely valójában nem más, mint nemzeti nihilizmus. Hiszen ebben a munkában három térkép (egy oldalon) mutatja az ország területvesztéseit az első világháború után, amelyben – ahogyan az I. és a II. Balkán háborúban is – a nép a nemzeti egyesítés reményében harcolt. Ezenkívül szerepel Macedónia nemzetiségi térképe is. Ennél a közelmúlt ideológusai szerint még nagyobb bűnnek számítottak Szilády Zoltán bevezető sorai „*Ő Felsége III. Borisznak, a bolgárok cárjának, a tudományok nemes művelőjének és pártfogójának hódolattal ajánlja a szerző*”. Ennek szemléltetésére elég megemlíteni azt, hogy a magyar természettudós könyvéből néhány példány bolgár intézményekhez került, ezekből 1945 után kivágták mind az idézett ajánlást, mind pedig III. Borisz fényképet, amely a belső borító előtt volt.

Összegzésképpen két alapvető következtetés vonható le. Az egyik Szilády Zoltán magyar természettudós hihetetlenül széles körű általános és tudományos műveltsége, az utóbbi vetekszik kiváló szakmai tudásával is. A másik: *Bulgária* című könyve ma is az egyik legmegbízhatóbb forrás

mindazok számára, akik – akár saját szűkebb szakmai területükön is – Bulgáriával foglalkoznak vagy készülnek erre. Talán ez az előadás hozzájárul majd hogy felélesszünk egy feledésbe merülő, sokkal jobb sorsot érdemlő művet és szerzőt.

A madarai lovas szikladombormű, Bulgária egyik legrégibb emléke

FORRÁSOK, IRODALOM:

1. Dudich Endre: A Természettudományi Társaság tisztikara tagjainak életrajzi adatai. In: Állattani Közlemények, 1942, 39. sz.
2. Szilágy Zoltán: Bulgária. A szerző kiadása, Budapest, 1931.
3. Ecsedi István: Szilágy Zoltán. In: Földrajzi Közlemények, LX, 1932.
4. Ébner (Gönyey) Sándor: Új magyar könyv Bulgáriáról. In: Ethnographia – Népelet, XLIII, 1932.
5. Ecsedi István: A bolgárok földjén. Debrecen, 1929.
6. Fehér Géza: A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai. Budapest, 1931.
7. Frivaldszky Imre: Közlések a Balkán vidékén tett természettudományi utazásról. In: Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 1832–1834. 11. kötet. Különlenyomatban is, 27 színezett rajzzal.
8. Gjurov Alexander: Az évszázadok öröksége. A magyarok nyomai bolgár földön. Szófia, 2002 (magyar nyelven).
9. Hilferding, A. F.: A szerbek és bolgárok története. Fordította Kiss Simon. Nagybecskerek, 1890.
10. Janka Viktor: Adatok Magyarhon délkeleti flórájához. Budapest, 1874.
11. Jirecek, Konstantin: A bolgárok története. Fordította Mayer Rezső. Nagybecskerek, 1889.
12. Isirkoff, Atanasz: Bulgária. Fordította Cholnoky Jenőné. Budapest, 1917.
13. Németh Gyula: A honfoglaló magyarok kialakulása. Budapest, 1930.
14. Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I–II. kötet, Budapest, 1902–1904.
15. Magyar Életrajzi Lexikon, II. kötet, 1969.
16. Magyar Tudóslexikon A-tól ZS-ig. Budapest, 1997.
17. Арнаудов, Михаил. Български народни празници. Обицаи, вярвания, песни и забави през цялата година. София, 1918.
18. Дренски, Пенчо. Принос към рибната фауна на Черно море. В: Списание на БАН, 1923, XXV.
19. Дренски, Пенчо. Животът на нашите сладководни риби. В: Рибарството и отраслите му, 1924, № 3–4.
20. Дренски, Пенчо. Мръстенето на нашите речни риби. В: Ловец, 1925, № 3.
21. Кацаров, Гаврил. Принос към историята на София в старо време. София, 1910.
22. Кацаров, Гаврил. Извори за старата история и география на Македония. София, 1915.
23. Кацаров, Гаврил. България в древността. София, 1926.
24. Сборник за народни умотворения и народопис. 1913–1930, томове 27–43.